

KUML 1981

KUML 19 81

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

I kommission hos Gyldendalske Boghandel,
Nordisk Forlag, København 1982

OMSLAG: Kvindefigurer fra vikingetid

Redaktion: Poul Kjærum
Tilrettelæggelse og omslag: Flemming Bau
Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11 pkt.
Papir: Stora G-point 120 gr.

Copyright 1982 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-00-53781-0
ISSN 0454-6245

INDHOLD/CONTENTS

<i>Ole Thamdrup</i> : »...og gjorde disse mindesmærker...«	7
»...and made these monuments...«	11
<i>Flemming Bau</i> : Seler og slæb i vikingetid. Birka's kvindedragt i nyt lys	13
Straps and Trains in the Viking Age: Birka's Female Costume in a New Light ..	40
<i>Jørgen Ilkjær og Jørn Lønstrup</i> : Runefundene fra Illerup ådal. En arkæologisk vurdering af vore ældste indskrifter	49
The Runes from Illerup River Valley	62
<i>Erik Moltke og Marie Stoklund</i> : Runeindskrifterne fra Illerup mose	67
The Runic Inscriptions from Illerup River Valley	77
<i>Lotte Hedeager og Kristian Kristiansen</i> : Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø	81
Bendstrup – a Princely Grave from the Early Roman Iron Age: Its Social and Historical Context	150
<i>Christian Fischer</i> : En romersk glasskål med jagtmotiv. Fra en yngre romersk jernaldergrav	165
A Roman Glass Bowl Engraved with a Hunting Motif from a Late Roman Iron Age Grave	177
<i>Lise Bender Jørgensen</i> : Et tekstilfragment fra Dalagergårdgraven	183
A Textile Fragment from the Dalagergård Grave	185
<i>Jørgen Lund</i> : Toftinghuset. Om rekonstruktion af et jernalderhus	187
On the Reconstruction of an Iron Age House	203
<i>Ingrid Falktoft Andersen</i> : Tre midtjyske enkeltgravshøje	207
Three Battle-Axe Mounds from central Jutland	220
<i>Grethe Jørgensen</i> : Korn fra Sarup. Med nogle bemærkninger om agerbruget i yngre stenalder i Danmark	221
Cereals from Sarup. With some Remarks on Plant Husbandry in Neolithic Denmark	230

EN ROMERSK GLASSKÅL MED JAGTMOTIV

Fra en yngre romersk jernaldergrav

Af Christian Fischer

Ved flere lejligheder var gårdejer Rasmus Nielsen, Dalagergård ved Sønder Vissing i Midtjylland, stødt på sten, der, som det senere skulle vise sig, markerede en af de ganske få jordfæstegrave fra yngre romersk jernalder, som til dato er fundet i Midtjylland (1). Stedet hvor fundet blev gjort, ligger ved kanten af den ret stejle skråning, der mod nord markerer Havbækdalen, i hvis bund Havbæk løber; 3 km mod sydøst møder denne dal Gudenådalen.

Umiddelbart op til juleaften 1977 ville Rasmus Nielsen (2) undersøge de sten, han pløjede på. Ved at grave blandt stenene fandt han spredte lerkarskår og kontaktede derfor Silkeborg Museum, hvorfra findestedet samme dag blev besøgt. På det tidspunkt var den midterste del af graven gravet til bunds og en del sten fjernet. På grund af frost og snevejr blev den omtrent tømte vestlige del af graven straks undersøgt for at undgå frostskafer. Ved denne undersøgelse blev følgende genstande fundet: fibulaen AK (fig. 1) med bevarede stofrester (3), lerkarfragmentet AN (fig. 2), lerkarret AM (fig. 3) og resterne af en lille træspand AL lavet af staver holdt sammen af brede bronzebånd og forsynet med to øskner, hvori der sad to små ringe. De to sidste genstande og fibulaen blev taget op i gipspræparat, da vejret bestemt ikke tillod en finere udgravning på stedet (4).

Resten af udgravningen fandt sted i begyndelsen af april 1978, hvor hele graven blev undersøgt, tegnet og fotograferet. I den østlige ende af graven blev der yderligere fundet 34 spillebrikker, hovedsageligt af glas, og en glasskål (y) med, som det senere skulle vise sig, et indridset jagtmotiv. Glasskålen blev kun delvist afdækket og derefter taget op i præparat til konservering, idet dens konsistens udelukkede udgravning på stedet.

Ud fra gravgaverne at dømme – spillebrikker og en fibula – er det sandsynligt, at graven har rummet en mand, hvis hoved har været placeret mod vest. Omkring graven blev pløjelaget fjernet i halvanden meters bredde. Dette bragte ikke yderligere grave for dagen, men det udelukker ikke, at graven indgår i en større gravplads. Denne mulighed vil blive undersøgt så snart lejlighed foreligger.

Graven var nedgravet i undergrundens morænegrus og anlagt med længdeaksen øst-vest; den målte øverst under pløjelaget 2,65 m i længden

Fig. 1: Bronzefibula (AK). Svarer til de »Fynske Nydamfibler«. Omkring nålen ses bevarede stofrester. 1:1.

Bronze fibula (AK). Corresponds to the »Funen Nydam fibulae«. Preserved textile fragments are seen around the needle. Seen from the side and vertically from above.

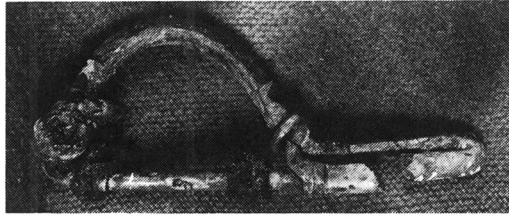

Fig. 2: Lerkarret (AN). 1:3.

Clay vessel (AN).

Fig. 3: Lerkarret (AM). 1:3.

Clay vessel (AM).

og 1,75 m i bredden (fig. 4). På det dybeste sted lå gravbunden 65 cm under pløjelaget. Langsiderne skrånede ind mod en også let skrånende afsats, 15-20 cm over bundniveau. Afsatsen var ca. 30 cm bred i nordsiden og ca. 38 cm i sydsiden. I vestenden var afsatsen kun 15 cm bred, mens den ikke blev iagttaget i østenden. Op ad gravens sideflader, hvilende på afsatsen, var der en tæt stenpakning af 10-40 cm store sten. De afgrænsede mod midten et ca. 2,5 m langt og ca. 1 m bredt, afrundet, rektangulært rum fyldt med muldet, brunt sand.

Inden for afsatsen fandtes gravgodset, og afsatsens inderside svarer efter al sandsynlighed til den nu forsvundne kistes omrids. I nordøst og sydøst fandtes et ca. 4 cm bredt, muldet, brunt område, som antagelig er de formuldede rester af kisten.

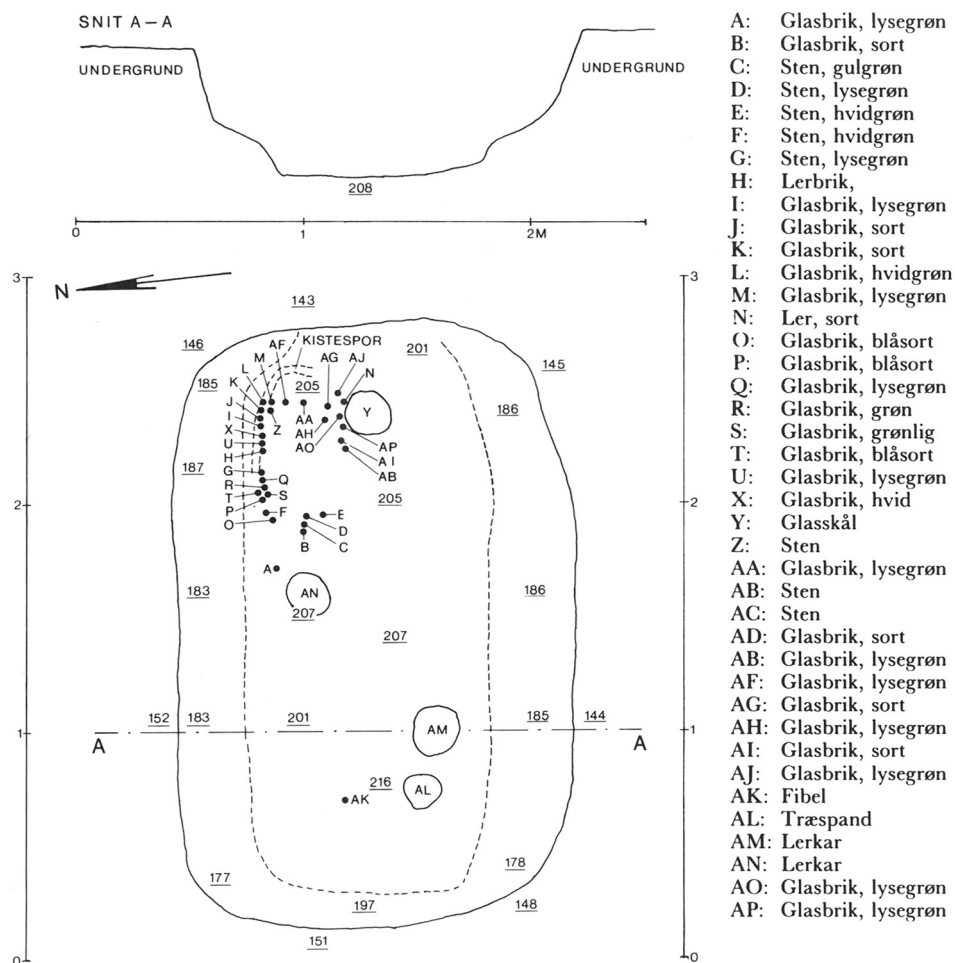

Fig. 4: Plan og snit af graven med placering af de fundne oldsager. Rentegning ved Sven Kaae.

Plan and section of the grave with positions of the objects found. Glasbrik = Glass-gamesman, sten = stone, lerbrik = clay-gamesman, ler = clay, glasskål = glass bowl, fibel = fibula, træspand = wooden pail, lerkar = clay vessel.

Placeringen af oldsagerne ses på fig. 4. På nær skårene til karret AN fandtes alle genstande in situ på gravbunden. Lerkarret AN fandtes liggende i skår inden for det stiplede område på tegningen, og yderligere dele af det var fremkommet ved gårdejer Rasmus Niensens gravning. Fundomstændighederne ved karret tyder på, at der tidligere, måske allerede i oldtiden, er sket en nedgravning i det centrale område af graven. I gravfylden fandtes enkelte meget små fragmenter af brændte knogler og enkelte potteskår; de synes ikke at have sammenhæng med gravgodset, men må

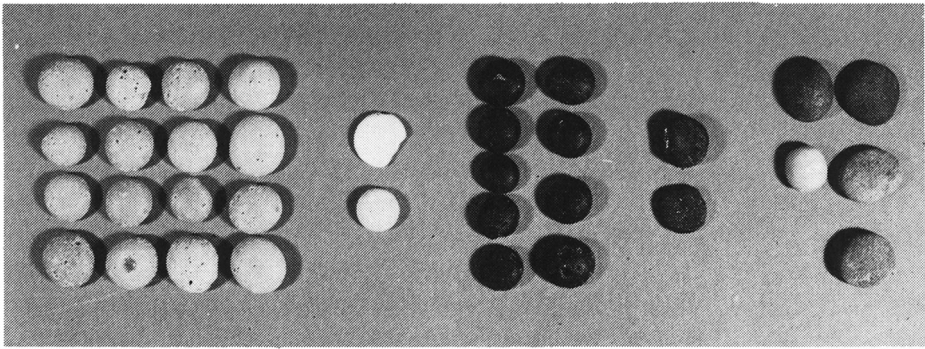

Fig. 5: Spillebrikkerne. Fra venstre de 16 lysegrønne glasbrikker; så de to mælkehvide, de 9 blåsorte glasbrikker, herefter 2 brikker af tilslebne sorte potteskår og yderst til højre 5 brikker af natursten. 1:2.

Game pieces. From left, the 16 light-green glass pieces; then the 2 milky-white pieces, followed by the 9 bluish-black glass pieces; next, 2 pieces of polished black potsherds; and at the far right, 5 pieces of natural stones.

betragtes som tilfældig iblanding. De 34 spillebrikker, som fandtes i gravens nordøstlige hjørne, lå med få undtagelser med oversiden opad eller indad mod gravmidten. En del af de nordligst liggende brikker lå opad mod afsatsen, hvilket kan tyde på, at de har været placeret oven på kisten. Brikkerne (fig. 5) er af lysegrønt glas (16 stk.), hvidt glas (2 stk.), sort til blåsort glas (9 stk.), tilslebne, sorte potteskår (2 stk.). Runde sten (5 stk.) lå uden system, hvad angår farve og materiale. Spillebrikkerne af sten kunne, selv om de ikke var bearbejdede, erkendes som oldsager, idet deres form svarede til glasbrikkerne, ligesom de var placeret liggende op mod brikkerne af glas.

Glasskålen

Kun nogle få cm² af glasskålen blev afdækket ved udgravningen, før det stod klart, at en egentlig frilægning kun kunne finde sted på et specialiseret konserveringslaboratorium (5). Glasskålen var i uendeligt mange stykker, hvoraf de største var under tyve mm², og de mindste på størrelse med sandkorn. Hertil kom, at jordpresset havde forskudt glasfladerne i forhold til hinanden. Konservatorelev (nu konserveringstekniker) Knud Botfeldt fik på Statens Konservatorskole til opgave at frempræparere skålen, og han nævner i sin rapport (6), at glasset for størstepartens vedkommende var så pulveriseret, at det havde størst lighed med sammenpresset sand. De få og små områder af glasset, der havde fået lov at tørre ud, før de nåede frem til konservatorskolen, var blevet helt hvidlige, mens de områder, der havde beholdt jordfugt, ikke havde ændret udseende efter

udgravningen. Det, at glasskålen overhovedet kunne holde sammen, skyldes sandsynligvis vandets hydrogenbindinger. Grunden til, at glasskålen var så knust, at den lignede pakket sand, var uden tvivl den, at en udvaskning af flusmidlet i glasset (soda og/eller potaske) havde fundet sted. Når enkelte partier af glasskålen ikke var blevet udvasket, kan det skyldes partiel tilstedeværelse i glasset eller de nære omgivelser af en stor mængde stabilisator, sandsynligvis kalk.

Efter at skålen på laboratoriet var frilagt på den side, der vendte opad, og stabiliseret med en 20% PVB i ethanol («butvar«), mens den endnu var våd, skulle den vendes. Dette kostede en hel del overvejelser og mislykkede forsøg. Problemet var, at når glasset skulle vendes, måtte det ske på en sådan måde, at støttematerialet holdt fuldstændig sammen på alt, også i underskæringer, og desuden skulle støttematerialet kunne fjernes

Fig. 6: Glasskålen (Y) set med bunden opad, efter frilægning. Efter konservering er skålen fastholdt i et præparat i denne stilling. 1:2.

The glass bowl (Y) seen with its bottom upward, after removal from the block. After conservation the bowl is kept in a block in this position.

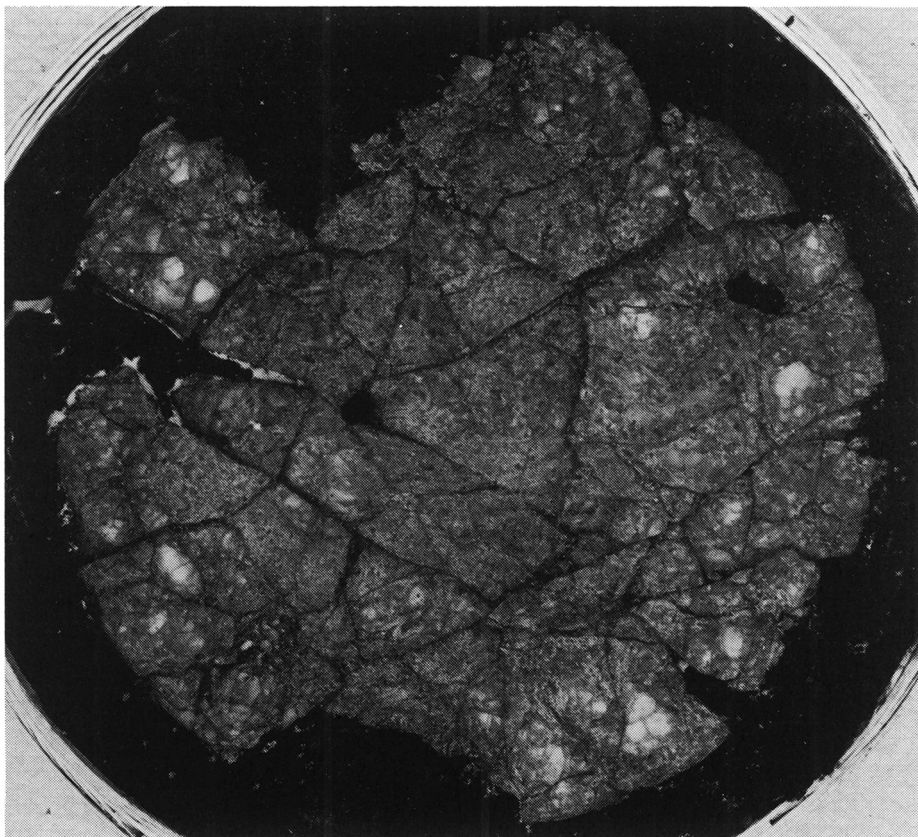

Fig. 7: Tegning af skålens bagside – kun sikkert erkendbare indridsninger er tegnet. Rentegning ved Bente Fischer. 1:2.

Drawing of the back of the bowl. Only recognizable engraved lines have been drawn. Drawing by Bente Fischer.

igen. Løsningen blev, at en gummihud fremstillet af latex blev lagt over den udgravede del af skålen – den var elastisk og ville, selv om den blev strakt, ligge glat og ikke danne folder. Endvidere var den rimeligt gennemsigtig, hvilket var af betydning for næste trin, som bestod i, at der for hvert enkelt større brudstykke af glasset blev støbt en gipskappe. Mellem gipskapperne kom der så et kraftigt lag »slip«, som betød, at hvis gipsen skulle fjernes igen, kunne man simpelthen pille den af stykke for stykke. Oven på denne gipskappe blev der lagt en plastfilm for at skille den fra det næste gipslag, som skulle gøre støttelaget plant. Efter at en plade var lagt over det sidste gipslag og hele klodsen vendt forsigtigt, kunne skålen frilægges fra den anden side. En egentlig sammensætning af de enkelte glasstykker kunne der ikke være tale om, men præparatet, som viser skålen udfladet, som den blev fundet i graven, var velegnet til studium og udstillingsbrug (fig. 6).

Under udgravning af skålen fandt Knud Botfeldt svage spor af grave-ringer på bagsiden af skålen; derfor valgte han i samråd med Silkeborg Museum at lade bagsiden af glasset ligge opad i præparatet, og den egentlige udtegnings af graveringen kunne da foregå på Silkeborg Museum.

Ved denne udtegnings (fig. 7) kunne det konstateres, at det drejede sig om et indgraveret jagtmotiv – en hjortejagt. Dette motiv genfindes på 4 andre tilsvarende skåle eller dele deraf, fundet inden for det provincialromerske område. Som følge af den stærke nedbrydning af glasset stod mange detaljer meget svagt og kunne ikke afgøres med det blotte øje. For at sikre en tilfredsstillende dokumentation af detaljer, som skulle indgå i den samlede udtegnings af glasskålen, blev der anvendt mikroskop og makrofotografering. En forespørgsel til tyske glasforskere angående anvendelse af f.eks. polariseret lys, farvet lys, fortalte os, at det næppe ville lønne sig (7). Til fotografering af de ofte små detaljer forekom den bedste belysning at være indirekte, og i sjældnere tilfælde var skrålys at foretrække. I alt er der til udtegnings foretaget op mod 200 fotografiske optagelser (fig. 8), på hvilket grundlag det udtegnede resultat må betragtes som sikkert.

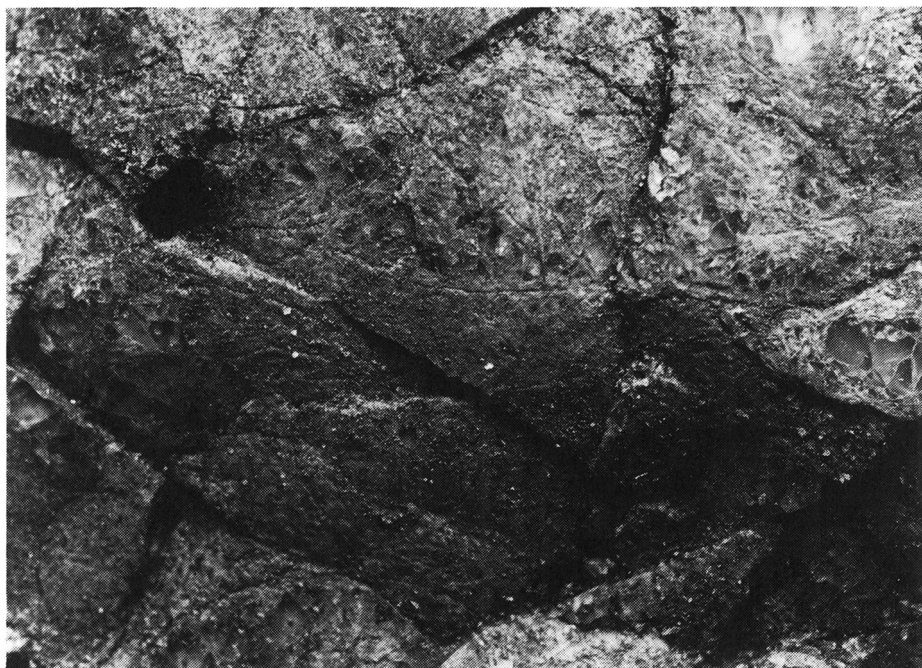

Fig. 8: Detalje af glasskålen – jagende hund mellem rytteren og den jagede hjort. Ca. 1:1.
Detail of the glass bowl – hunting dog between the rider and the hunted stag.

Skålen har efter al sandsynlighed været hel ved nedlægningen i graven, og kun der, hvor kanten af skålen har ligget op ad sten i graven, og hvor den har været tørret ind, mangler i dag mindre dele. Disse mindre mangler har dog gjort, at de allerøverste partier af den jagende rytter for stedse er forsvundet, og træet til højre i motivet kan heller ikke udtegnes i detaljer; det samme gælder de nedre dele af den nederste jagende hund.

Figurerens ydre linjer er ridsede med en stregtykkelse på omkring 0,1-0,2 mm og en tilsvarende dybde, men overalt lod disse linjer sig klart erkende, og flere steder fulgte brudlinjer i skålen disse linjer. Den indvendige skravering, der dækkede hjortens og hestens krop, lod sig ikke udtegne i detaljer, men kan i dag opfattes som et mat flademønster. Som det ses af tegningen, er den øverste jagende hunds indre dækket af en vinkelskravering. Det samme er tilfældet med rytterens kappe og hestens og hjortens ben.

Motivet: Motivet er, som det ses på udtegningen (fig. 7), en jagtscene. Øverst på skålen ses en rytter med flagrende kappe på jagt efter en hjort, der har et spyd plantet i venstre skulder – en forskydning i glasset bevirker, at spyddet i dag fremstår som knækket. Mellem rytteren og hjorten ses en jagende hund med ørerne lagt tilbage, og det samme gælder hunden under hjorten; denne hund var for store deles vedkommende for usikker til at kunne udtegnes. Såvel foran som bagved hesten over hjorten ses et stiliseret træ. Under hestens bagben ses en ligeledes stiliseret jordstribbe og mellem hesten og den øverste jagende hund ses stiliserede græstotter, som også findes under den nederste hund og foran hjorten. Yderligere græstotter kan være tilstede på glasskålen, men de kan ikke erkendes med tilstrækkelig sikkerhed. Området omkring hestens hals og rytterens overkrop er så nedbrudt, at detaljer i seletøj samt rytterens overkrop ikke klart kan erkendes.

Skålens form og fremstillingsteknik: Som følge af jord- og stentryk er skålen i dag helt udfladet med en diameter på omkring 22 cm. Tykkelsen af glasset ligger mellem 3 og 4 mm – tyndest mod randen. Formen har oprindeligt været et kugleafsnit med let udadbøjet rand. Den hele skåls diameter må have været omkring 20 cm og højden omkring 6 cm. Glasmassen fremtræder i dag grågul, hvilket skyldes farvning ved jernsalte fra den jord, der omgav skålen i graven. Enkelte partier af glasset er helt klart og ufarvet, og dette må være glassets oprindelige udseende. Klart, ufarvet glas var i oldtiden meget vanskeligt at fremstille, idet forskellige metalsalte, hovedsagelig jern, normalt findes i det sand, der medgår til fremstilling af glasmassen – kun 0,02% jern i sandet giver glasset en grøn farve (8). Omkring Köln, som ca. 100 år e.Kr. var et af romerrigets vigtigere, for i det fjerde århundrede at blive *det* vigtigste center for glasfabrikation, fin-

des der imidlertid aflejninger af helt rent diluvial-sand, som giver klart, ufarvet glas (9).

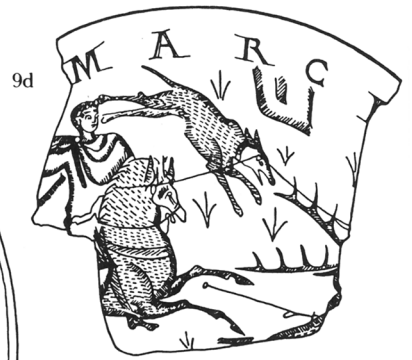
Glasskålen er sandsynligvis fremstillet ved, at glasmageren med glasmagerpipen har pustet en passende glasblære, hvis godstykkelse svarede til det færdige emnes. Når glasblæren havde den rette størrelse og facon, blev den stukket ned i en form, der kunne være af træ eller måske, som de romerske glaspustere ofte brugte det, af ler. Under alle omstændigheder har formen været drivende våd. Når det varme glas kom ned i den våde form, blev der dannet en dampinde mellem glas og form, og idet glasset drejedes rundt, fik det så den fine, blanke overflade til trods for en ret primitiv form. Denne fremstillingsmåde forklarer også det hvirvelmønster, der ses på bunden af mange af kugleafsnitsskålene. Efter at have været i formklodsen havde glasblæren fået den facon, som den færdige glasskål skulle have. Den overflødige del af glasblæren kunne så fjernes ved at udnytte de spændinger, der opstår i glas ved pludselige temperaturforandringer. Man har sandsynligvis opvarmet glasset der, hvor det skulle knække, ved at lade det rulle henover et varmt jern. Derefter har man kommet vand på det. På den måde sprang glasset på rette sted, og bagefter kunne brudfladen blot slibes af, som det ses på randen af halvkugleskålene. Hermed var skålen klar til gravering. Denne gravering har kun kunnet foretages med et ridsemiddel, der var ligeså hårdt eller helst hårdere end glasset, og her har den sandsynlige gravørspids været en diamant eller smaragd, eller måske endnu mere sandsynligt, et spidst stykke flint, som har nogenlunde samme hårdhed som glas (10). Mikroskopiske undersøgelser af de indgraverede linjer (fig. 11) viser, at de ikke består af én kontinuær fure, sådan som man ville forvente fra en diamant eller smaragd, men furen består af en serie smalle fordybninger, som tyder på, at gravørspidsen ret hurtigt er blevet sløv. Under mikroskop kan man ligeledes se, at der er små usikkerheder i graveringen, hvilket indicerer, at arbejdet er frihåndsarbejde (11).

Paralleller

Skålens form, motiv og indridsningsteknik gør, at den med sikkerhed kan føjes til en i forvejen kendt lille gruppe glasskåle, der er beskrevet af J.D. Harden (12), og senest af F. Fremersdorf (13) som hans gruppe D 3 »Kugelabschnittschale mit figurlicher Darstellung mit geschliffenem Umriss und gestrichelter Schattierung im Innern«. Af denne gruppe skåle kendes nu ialt 22 nogenlunde hele eksemplarer og otte små fragmenter, alle fundet i den nordvestlige del af det provincial-romerske område, samt Dalagergårdskålen, som er den første, der er fundet på germansk område. Motivet på disse skåle fordeler sig i tre grupper: En gruppe med hedensk-religiøse skikkelser, en, der centrerer sig omkring kristne symboler og

9a

9d

9e

9b

9f

9c

9g

Fig. 9: »Kugleafsnitsskåle« med jagtmotiver. Efter J.B. Harden 1962. a: Wint Hill, Sommerset. b,c: Landesmuseum, Bonn. d,f: Römisch-Germanisches Museum, Köln e: Städtisches Altertumsmuseum, Mainz. g: Antiquarium, Berlin.

Bowls shaped like a segment of a sphere, with hunting motifs. After J.B. Harden 1962.

figurer, og endelig en tredje gruppe, som handler om jagt. Blandt jagtmotiverne (fig. 9) genfinder vi jægere til hest med flagrende kappe på jagt efter hjorte eller harer, men også efter vildsvin og bjørne, og da er jægeren til fods. Motivet »jagt på hjorte« genfindes på fire skåle, hvoraf to er hele og to småfragmenter – den ene hele skål gik til under kampene i Berlin under anden verdenskrig. I alt findes jagtskener på ni af de ialt 30 fundne skåle eller dele deraf.

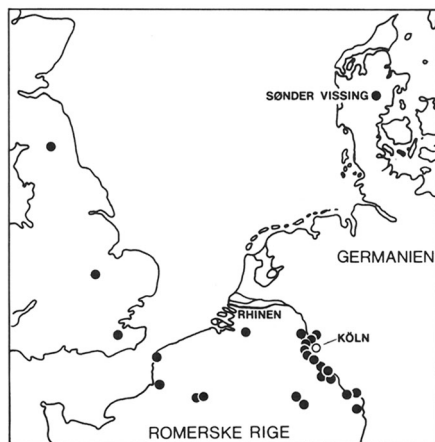
En række af skålene bærer latinske indskrifter langs randen, ofte hylende jagtens og vinens glæder, men det kan med sikkerhed konstateres, at Dalagergårdsskålen er uden indskrift. Graveringen er foretaget på bagsiden af skålene, således at motivet skal ses gennem skålen, hvilket betyder, at udtegningen på Dalagergårdsskålen er spejlvendt i forhold til det syn, der har mødt jernaldermanden, når han benyttede skålen.

Ikke alene figurerne og deres udformning, men også de stiliserede træer, græstotternes udformning og markering af jordstriber knytter denne gruppe skåle tæt sammen. Det må således anses for overvejende sandsynligt, at kun meget få glasgravører har udført gravering på disse skåle, og højst sandsynligt er det kun sket i én glashytte og indenfor en relativ kort tidsperiode (14).

Skålene med graveringer er fundet i Tyskland, Frankrig og England, hvor også den bedst bevarede skål med jagtmotiver findes – den berømte Wint Hill-skål fra Somersset (se fig. 9a).

Fig. 10: Udbredelseskort for kugleafsnitsskåle med indridsede motiver.

Distribution map of spherical-segment-shaped bowls with engraved motifs.

Byen med glashytten, hvor man har produceret og graveret skålene, kan identificeres med stor sikkerhed, hvis man ser på et udbredelseskort over skålene. På kortet centrerer fundstederne sig i og omkring Köln, og glassets klare kvalitet taget i betragtning er denne by uden tvivl fremstillingsstedet. Udbredelseskortet (fig. 10) viser endvidere, at skåle med kristent motiv oftest findes i det nuværende franske område, mens skåle med hedensk motiv og jagtmotiv især findes langs Limes (Romerrigets nordgrænse) og i England, hvor de to eneste motiver, der kan identificeres, er harejagtmotiver.

Om glasspillebrikkerne, der lå i graven, også stammer fra Köln, kan ikke afgøres med sikkerhed, men en af de sorte glasbrikker bærer spor af en stribe rødt glas, og da det sjældne, røde glas (15) blev lavet i Köln, er det sandsynligt, at disse brikker også stammer fra denne by.

Datering

Stig Jensen har i KUML 1979 (16) givet en oversigt over den yngre jernalders kronologi og de kronologisystemer, der er opstillet af de forskellige forskere, som har beskæftiget sig med dette område. Tre af oldsagerne i Dalagergårdgraven, fibulaen og de to lerkar, kan uden større vanskelighed indplaceres i det danske kronologisystem, og hvad glasskålen angår, er enkelte skåle med hedenske og kristne motiver samt jagtmotiver daterede ved provincialromerske gravfund samt ud fra motivanalyse, specielt hvad angår de kristne motiver.

Dalagergårdgraven i sig selv adskiller sig ikke væsentligt fra de midtjyske yngre romertidsgrave, hvorfor den næppe kan give anledning til en nærmere datering. Træspanden, lavet af tynde træstaver holdt sammen af brede bronzebånd og forsynet med to små ringe siddende i smalle øskner, lader sig heller ikke nøjagtigt datere indenfor det yngre romertidige materiale. Det samme gælder glasspillebrikkerne (17).

Fibulaen: Den toleddede bronzefibula, fig. 1, er typologisk tidlig indenfor Almgrens fibelgruppe VI, nr. 62 (18) som er identisk med E. Albrechtsens Fynske Nydamfibler (19). Sammen med Niembergfibler indgår den som en af de vigtigste ledeformer for hans periode III i den yngre romerske jernalder på Fyn (20). I Stig Jensens arbejder omkring den yngre romerske jernalders kronologi bekræfter han, at Nydamfiblen tidsmæssigt er identisk med E. Albrechtsens periode III, og som det ses af fig. 11, svarer det til Ulla Lund Hansens periode C 3 og Godlowskis periode C 3. I absolut kronologi ansætter E. Albrechtsen sin periode III til 325-400 år e.Kr., og efter Stig Jensens og andres nyere undersøgelser svarer »Nydamfibelhorisonten« til perioden 350-400 år e.Kr. (21).

Fig. 11: Kronologisystem for yngre romersk jernalder sammensat af Stig Jensen 1979.

Chronological system for the Late Roman Iron Age, compiled by Stig Jensen, 1979.

H. J. Eggertsen 1955	C 2	C 3	D	
S. Jensen 1977	C 2	Raa Mølle	Nydamfiblen	
U. L. Hansen 1969/71		C 2	C 3	
E. Albrechtsen 1968		II	III	
K. God- lowski 1970	Skandinavien	C 2	C 3	D
	Elbområdet	C 2	C 3	D
	Mellemeuropa	C 2	C 3 ?	D

Lerkarrene: En kronologisk opdeling af lerkarmateriale fra det midtjyske lokalområde findes ikke; ja, end ikke fra resten af landet bortset fra Fyn, hvor E. Albrechtsens fortjenstfulde arbejde har bragt et stort materiale fra denne periode frem. Ved hjælp af fibeldatering opdeler han lerkarrene i tre faser, som han definerer ved hjælp af typeeksemplarer. Stig Jensen har arbejdet videre med det fynske lerkarmateriale og har foretaget en inddeling ved hjælp af proportionsforhold, ud fra hvilke han ved målinger kan beskrive keramikken indenfor Albrechtsens perioder (22).

Lerkarfragmentet AN svarer ifølge Stig Jensens beskrivelse til hans gruppe J 5, og lerkarret AM svarer til hans type J 7. Disse to grupper, J 5 og J 7, falder begge inden for Stig Jensens Nydamfibelhorisont og dermed i E. Albrechtsens periode III, hvilket jo yderligere bekræftes af fundkombinationen i Dalagergårdgraven. Ud fra det fynske materiale har Stig Jensen ligeledes lavet en analyse af ornamentikken på yngre jernalders lerkar. Lerkarret AN's ornamentik har elementer, der stort set svarer til hans 07 – 011 – 012 (07 = lodret furet ornamentik på overdelen og/eller bugknækket og vandret furet ornamentik på halsen. 011 = gruber, der danner rosetter eller cirkler, og 012 = vandret liste ved overgangen fra overdel til hals). Karret AM's ornamentik har ligeledes elementer fra hans gruppe 07.

07-ornamentikken svarer til yngre romersk jernalder, periode III/Nydamfibelhorisonten, ornamentikken 011 har ingen sikker sekvens, og 012 optræder næsten konstant i yngre romersk jernalder. Der synes så stor overensstemmelse mellem de to lerkar fra Dalagergård og det fynske materiale, at en datering af lerkarrene ud fra det fynske materiale må anses for sikker.

Glasskålen: Selve skålens form – et kugleafsnit – kendes fra det fjerde århundrede, både inden for de østlige og de vestlige provinser i det romerske rige, men hvad angår datering af glasskåle med gravering er der kun ganske få af de ialt 30 fundne eksemplarer eller rester deraf, der kan dateres ud fra en fundkombination. Fra gravpladsen ved Krefeld-Gellep er der en skål med hedensk motiv, fra et gravfund fra Trier ligeledes en skål med hedensk motiv, en grav i nærheden af Sct. Martins kirke i

Boulogne indeholdt en skål med kristent motiv, fra Köln stammer en efter anden verdenskrig forsvunden skål med jagtmotiv, og fra et romersk hus i Great Staughton, Huntshire, findes to små fragmenter af graveret glas af den her behandlede slags, men stykkerne er dog for små til, at motivet kan tydes.

Graven ved Krefeld-Gellep (23) indeholdt foruden skålen med det hedenske motiv (Dionysos med to satyrer) (fig. 12), en række lerkar, en terra sigillataskål, et glasdrikkehorn, en glaskande samt to glasbægre – hertil en mønt, en sestertius, der allerede på nedlægnings tidspunktet bar præg af stor ælde, idet den var meget slidt. Mønten er fra Antonius Pius' tid (138-161 efter Kristi fødsel). Det samlede materiale i Krefeld-Gellepgraven viser, at graven ikke kan være anlagt før midten af det fjerde århundrede e.Kr.

I graven fra Trier (24) med endnu en skål med hedensk motiv (kampen mellem Herkules og kæmpen Antaeus) fandtes desuden et glasdrikkehorn, fire glasflasker, to glasbægre, fem stykker keramik og en nyslået lille mønt, slået i Trier (320-324 efter Kristi fødsel).

Graven fra gravpladsen nær Sct. Martins kirke (25) ved Boulogne indeholdt bl.a. fire mønter, som kan dateres til 275-276 efter Kristi fødsel, men motivet (fig. 13) på skålen – Abraham og Isak – er kristent, hvilket understreges af Chi-Rhotegnet, så skålen må være en væsentlig del yngre end mønterne, idet kristendommen først officielt bliver tilladt i 313 af kejser Konstantin den Store og derfor først kan forventes at optræde som motiv på vidt udbredte genstande som f.eks. glasskåle efter denne tid. J. B. Harden sætter skålene med kristent motiv til tiden 320-330 efter Kristi fødsel med en usikkerhed svarende til arbejdsårene for en eller få samtidige glasgravører (26).

Skålen fra Köln, som gik tabt under anden verdenskrig, viste en hjortejagt. Den blev fundet sammen med en Orfeusskål af terra sigillata, som forsigtigt dateres til omkring 300 år e.Kr. (27).

De graverede glasskår fra Great Staughton i Huntshire fandtes i et hus, hvis slutmønt dateres til 361 efter Kristi fødsel (28).

Dalagergårdskålen kan ud fra sin danske fundkombination dateres til at være nedlagt mellem 350 og 400 år e.Kr.

Ud fra disse dateringer synes Trier-graven og fundet af den kristne skål fra gravpladsen nær Sct. Martins kirke samt jagtskålen fra Köln at indicere, at skålene er lavet i første halvdel af 4. århundrede. Om tilsvarende er lavet i anden halvdel, kan der ikke siges noget sikkert om. At de findes i grave, f.eks. Krefeld-Gellep og Dalagergård i anden halvdel af 4. århundrede, modsiger ikke dette fremstillingstidspunkt, når brugstiden tages i betragtning. For fuldstændighedens skyld kan det nævnes, at efter 4. århundrede kan kugleafsnitskålene ikke være lavet, idet glasindustrien synes at forsvinde fra Köln på dette tidspunkt.

Fig. 12: Glasskål med dionysisk motiv, Krefeld ved Rhinen.

Glass bowl with Dionysos motif, Krefeld on the Rhine.

Fig. 13: Glasskål med kristent motiv, fundet ved Sct. Martinskirken, Boulogne.

Glass bowl with Christian motif, found at St. Martin's Church, Boulogne.

SUMMARY

A Roman Glass Bowl Engraved with a Hunting Motif from a Late Roman Iron Age Grave

In 1977-78, Silkeborg Museum excavated a grave from the Late Roman Iron Age at the farm of Rasmus Nielsen, Dalagergård, at Sønder Vissing in Central Jutland (Sønder Vissing parish, Århus county) (1). The site of the grave was at the edge of a steep slope by a brook. The grave, which lacks a barrow, was oriented lengthwise east-west, and above ground level it measured 2.65 m in length and 1.75 m in width. The bottom of the grave was 65 cm beneath the plough layer. The long sides of the grave sloped inward to a ledge, also slightly sloping, 15-20 cm above the bottom level. The ledge was c. 30 cm wide to the north and c. 38 cm wide to the south (fig. 6). The side surfaces of the grave were closely

packed with large stones, above which the grave space was filled with the soil, brown sand (2).

Farthest down in the northwest corner of the grave were the mouldered remains of the coffin, and the objects were found at this level. All the objects, except for the vessel (AN) which was fragmented, were found *in situ*. The fibula (AK) (fig. 2) found with preserved textile fragments (3) lay in the middle of the west end of the grave. At this same end, placed against the south side, a wooden bucket (AL) was found, made of narrow staves held together by wide bronze bands and furnished with two loops in which there were two small rings. Immediately east of the wooden bucket was the clay vessel (AN) (fig. 3) which had been smashed by a disturbance (4) in the centre of the grave; this disturbance cannot be dated. At the northwest corner of the grave were 34 game pieces (fig. 7). Sixteen of these pieces were made of light-green glass, two pieces were of white glass, and nine were of black and bluish-black glass. There were also two black polished potsherds and five round stones, all of which seemed to be parts of the game. The pieces were not arranged according to colour or material, and their positions indicate that they had been placed along the sides of the grave or on the lid of the coffin.

The glass bowl (Y) was found at the middle of the east end of the grave. It was so fragmented that it was dug out in a block (5) and excavated at the School of Conservation by the conservation technician Knud Botfeldt (6). The glass bowl was impossible to re-assemble, but the fragments could be taken out of the block and cleaned (fig. 8). After a more detailed analysis, (7) (8) (9) of the back of the glass bowl at Silkeborg Museum, it was determined conclusively that the bowl had originally had the shape of a segment of a sphere, and was engraved (10) (11) (14) with a hunting motif on the back (fig. 9). This hunting scene shows a rider with a fluttering cape hunting a stag in whose shoulder a spear or a lance is stuck. The stag is surrounded by two baying dogs (fig. 10). On both sides of the action are stylized trees. There is no inscription. Similar glass bowls, of which about 30 (12) (13) have been found – some with similar hunting motifs (fig. 12), some with pagan and Christian religious motifs – seem to originate in Cologne, to judge by the find density (fig. 13). Until now, all the bowls have been found within the region of the Roman provinces, including England. The Dalagergård bowl is the first one found in the Germanic region.

Dating

The clay vessels in the grave (22) and the fibula, which is of the type “Funen Nydam fibula” (18) (19) date the grave to E. Albrechtsen’s period III (20) on the basis of the Late Roman Iron Age material on Funen, and in fig. 14 it is seen to correspond to Ulla Lund Hansen’s period C3, and Godlowski’s period C3. In the absolute chronology, E. Albrechtsen dates period 3 to 325-400 AD, and after the investigations of Stig Jensen (16) and others, the Nydam fibula horizon corresponds to the period 350-400 AD (21).

Very few of the total of 30 specimens or fragments of specimens found can be dated by means of a find combination. The grave at Krefeld-Gellep (23) (fig. 15) contained, along with a bowl with a pagan motif (Dionysos with two satyrs), a number of pottery vessels, a terra sigillata bowl, a glass drinking-horn, a glass pitcher, and two glass beakers – as well as a coin, a sesterce, which was so worn that it must have already been quite old when deposited. This coin is from the time of Antonius Pius (138-161 AD). The total material in the Krefeld-Gellep grave shows that the grave cannot be earlier than the middle of the fourth century AD.

The grave at Trier, which contained yet another bowl with a pagan motif (the fight between Hercules and the giant Antaeus) also contained a glass drinking horn, four glass bottles, two glass beakers, five pieces of pottery, and a newly-minted little coin struck in Trier (320-324 AD).

The grave from the cemetery near St. Martin's Church (25) at Boulogne included four coins which can be dated to 275-276 AD, but the motif (fig. 16) on the bowl – Abraham and Isaac – is a Christian one, which is emphasized by the Chi-Rho symbol. Thus this bowl must be considerably later than the coins, as Christianity was first officially permitted by the emperor Constantine the Great in 313. J.B. Harden dates the bowls with a Christian motif to the period 320-330 AD, allowing for a certain time margin corresponding to the working years for one or more contemporary glass engravers (26).

The bowl from Cologne was found together with an Orpheus bowl of terra sigillata which is tentatively dated to about 300 AD (27).

The engraved glass fragments from Great Staughton in Huntshire were found in a house whose latest coin is dated to 361 AD (28).

On the basis of these datings, that of the Trier grave and the find of the Christian bowl from the cemetery near St. Martin's Church, together with the hunting bowl from Cologne, it seems that the bowls were made in the first half of the fourth century. Whether they were also made in the second half of this century is not known for certain. The fact that they are found in graves, for example Krefeld-Gellep and Dalagergård, from the second half of the fourth century does not contradict this date of manufacture, when the period of use is taken into consideration. For the sake of completeness, it can be mentioned that the spherical-segment-shaped bowls cannot have been made after the fourth century, as the glass industry at Cologne seems to have disappeared at this time.

Christian Fischer
Silkeborg Museum

Foto: Silkeborg Museum
Oversættelse: Barbara Bluestone

NOTER

- 1) Sognebeskrivelsesnummer 170, Sønder Vissing sogn, Tyrsting herred, Vejle amt (tidl. Skanderborg amt).
- 2) Gårdejer Rasmus Nielsen med familie takkes for stor hjælpsomhed og forplejning til forfrosne arkæologer.
- 3) Museumsinspektør Lise Bender Jørgensen, Langelands Museum, har med vanlig imødekommenhed analyseret stofresterne, og resultatet ses på side 183 i dette nummer af Kuml.
- 4) Udgravningen blev foretaget af stud.mag. Jes Wienberg og stud.mag. Carsten Sønderby. Civilingeniør Lars Kronborg, Forhistorisk Museum, foretog konserveringen af genstandene fundet i 1977. Alle takkes for god indsats.
- 5) Genstandene fundet i 1978, bl.a. glasskålen, blev efter aftale med afdelingsleder Helge B. Madsen konserveret af konservatorelev Knud Botfeldt. Statens Konservatorskole skal derfor takkes for stor samarbejdsvilje både ved denne og mange andre lejligheder.
- 6) Knud Botfeldt, Udgravning og konservering af et glas fra romersk jernalder taget op som præparat, Statens Konservatorskole, juni 1980.
- 7) Dr. Marion Meyer, Rheinisches Landesmuseum, Bonn, Dr. Hansgerd Hellenkemper, Römisch-Germanisches Kommission, Köln og Dr. Karin Goethert-Polaschek, Rheinisches Landesmuseum, Trier, takkes for råd og henvisninger i forbindelse med udtegningen af glasskålen.
- 8) Glasteknik: se bl.a. Alfred Larsen m.fl.: Dansk Glas 1825-1925. Direktør Mogens Schlüter, Holmegårds Glasværk A/S, takkes for vejledning om glasfremstilling.
- 9) Fritz Fremersdorf: Die Römischen Gläser mit Schliff, Bemalung und Goldauflagen aus Köln, Die Denkmäler des Römischen Köln, 1967, p. 33.

- 10) D.B. Harden: The Wint Hill Hunting Bowl and related Glasses, *Journal of Glass Studies* 2, 1960, New York, p. 65.
- 11) Harden 1960, p. 67 og fig. 36
- 12) Harden 1960, p. 45 ff.
- 13) Fremersdorf 1967 – glasskålene er også grupperede af C. Isings: Roman glass from dated finds, Groningen 1957 (form 116 b), Otto Doppelfeld: Römisches und Fränkisches Glas in Köln, Köln 1966 (gruppe 3.86); Karin Goethert-Polaschek: Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier, *Trierer Grabungen und Forschungen Band IX*, 1977 (gruppe 15a).
- 14) Harden 1960, p. 72.
- 15) En række sikre glasarbejder fra Köln, bl.a. de kendte Diatretglas, er lavet af det sjældne, røde glas, se f.eks. Doppelfeld 1966, p. 48.
- 16) Stig Jensen: *Fynsk Keramik, Kuml* 1976, p. 151 ff.
- 17) Spillebrikker af glas og ben forekommer gennem hele 3. og 4. årh., se bl.a. Hans Norling Christensen: Haraldstedgravpladsen og Ældre Germansk Jernalder i Danmark, *Aarbøger* 1956, p. 120, og Niels H. Andersen: Arkæologi langs den Østjyske Motorvej, *Kuml* 1976, p. 206 ff.
- 18) O. Almgren: *Studien über nordeuropäische Fibelformen ...*, Stockholm 1897.
- 19) Erling Albrechtsen: *Fynske Jernaldergrave III*, Odense Bys Museer 1968, p. 228 og tekstfig. 59 (23-24).
- 20) Albrechtsen 1968, p. 245.
- 21) Stig Jensen: En nordjysk grav fra romersk jernalder. *Kuml* 1979. Sen romersk jernalders kronologi i Nordvesteuropa, p. 187.
- 22) S. Jensen 1976, p. 156 ff.
- 23) Renate Pirling: *Neue Grabfunde des 4. und frühen 5. Jahrhunderts aus Krefeld-Gellep, Germania* 38/1960, p. 80 ff.
- 24) Erich Gose: Spätromische Grabfunde in Trier, *Trier Zeitschrift*, 24-26 Jahrg., 1956/58, heft 1, p. 119 ff.
- 25) Harden, p. 62, og Fremersdorf, p. 170 (nr. 229).
- 26) Harden, p. 79.
- 27) Harden, p. 79, og Fremersdorf, p. 161 (nr. 211).
- 28) Harden, p. 64 og 78.